

18. Теодор Р. Виск "Мы" или "они"? Белорусы и официальная Россия, 1863–1914// Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет: Антология.-М., 2005. с. 589–609.
19. РДГА). Ф.1284. Воп.194. Спр.136. арк.42адв.-43
20. Тамсама, арк.100-100адв.
21. Тамсама, арк.104.
22. РДГА. Ф.1284. Воп.194. Спр 52. арк.4адв.
23. РДГА. Ф.1284. Воп.194. Спр 92. арк.5-5адв.

Valentin Mihedska

“POLE, JEW AND RUSSIAN”: SUPPORTERS AND ENEMIES OF “RUSSKOE DELO” AT THE BEGINNING OF XXTH CENTURY THROUGH THE EYES OF RUSSIAN ADMINISTRATION OF “NORTH-EAST REGION”.

The publication analyses the evolution of national policy of the Russian administration in Belarus in the beginning of 20 century.

Key words: the Russian empire, Russification, North-Western Provinces, Nationality Policy, the Poles, the Russians, the Belarusians.

Надійшла до редакції 15.03.2008 р.

УДК 94(47)“19”

Олена Стрілюк

**РОСІЙСЬКА ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА ПРО СТОЛИПІНСЬКУ
“ПОЛІТИКУ НАЦІОНАЛІЗМУ”**

У статті аналізуються оцінки національної політики П.Столипіна, зроблені на сторінках провідних періодичних видань на початку березня 1911 р. Висвітлено, які політичні сили підтримували прем'єра під час т.зв. міністерської кризи.

Ключові слова: П.А.Столипін, націоналізм, міністерська криза, західне земство, російська періодична преса.

На початку весни 1911 р. граф О.Бобринський занотував у своєму щоденнику: "Здається, ніколи Петербург не переживав такого дивного стану невідання та нерішучості" [1]. Причиною незвичної ситуації було відхилення 4 березня Державною радою статті про національні курії у Західному земстві та чутки про скору відставку П.А.Столипіна. Коли ж для більшості сучасників відставка прем'єра почала вважатися фактом, який насправді відбувся, Петро Аркадійович отримав можливість прочитати про себе відверті характеристики, зроблені, незважаючи на побоювання адміністративних штрафів. Унікальність ситуації як раз полягала у тому, що всупереч очікуванням, П.Столипін залишився на своїй посаді, але вже були підведені підсумки, зроблені оцінки його діяльності.

У радянській історіографії закріпилось твердження про те, що міністерську кризу 1911 р. спричинила інтрига правих членів верхньої палати проти П.Столипіна [2]. Спроба ж запровадити земство у шести західних губерніях розглядалась виключно як прояв столипінського "націоналізму", під яким розумілась політика пригнічення інших народностей, у даному випадку – польської. Проаналізувавши відгуки, зроблені на сторінках періодичних видань у березні 1911 р., з'ясуємо ставлення сучасників до національної політики П.Столипіна, визначимо, які політичні сили підтримували прем'єра у період т.зв. міністерської кризи.

Різні за громадсько-політичною спрямованістю періодичні видання висловили своє ставлення до національної політики прем'єр-міністра в цілому і його політики в польському питанні зокрема. Лише газета "Россия" у своїх публікаціях не поспішала з підведенням підсумків, вона тільки висловлювала обурення рішенням Державної ради відхилити куріальний порядок при обранні гласних для західних

губернських земських установ. Зазначалось, що це викликало жваву радість у всьому іногородницько-кадетському таборі, а тому, "ніби за сигналом, уся ліва преса, вся так звана опозиція відсвяткувала перемогу" [3]. Проте, як зазначала "Россия", рішення верхньої палати болем відгукнулось у серцях російського населення західних губерній, і підтвердженням тому були: резолюція з'їзду діячів Західного краю та численні депутації, які приїздили у Санкт-Петербург спеціально у цій справі. Взагалі всі березневі публікації газети об'єднувала спільна думка: "Політика Росії, якщо не буде національною, сама по собі, за будь-яких умов і незважаючи на будь-які зусилля, перестане бути реальною" [4]. Спільним є також твердження, що Росія – органічне ціле, а російський народ зовсім не лише один із народів, який її населяє.

На своїх сторінках "Россия" завжди чітко висловлювала погляди уряду, перш за все, самого П.Столипіна, котрий особисто брав участь у визначенні тем і редагуванні найбільш важливих у політичному відношенні матеріалів. Польське питання належало до таких важливих питань, це засвідчує значна кількість відгуків прем'єра на довідках, якими супроводжувались статті, що мали друкуватись в "России" [5]. Більшість передових статей писалась безпосередньо редактором газети, найближчим співробітником П.Столипіна І.Гурляндом. Йому довірялось обґрунтування тих або інших заходів уряду, право відстояти точку зору "верхів". Чиновник особливих доручень при МВС П.Менделєєв у своїх спогадах переконував у достеменній обізнаності, що саме І.Гурлянд був навіть автором знаменитого вислову: "Вам потрібні великі потрясіння, а нам потрібна Велика Росія" [6].

Крім редакторських, І.Гурлянд також виконував обов'язки директора Бюро преси [7]. На нашу думку, створення подібного Бюро, котре, до речі, мало замінити Інформаційне та взяти на себе частину його функцій, слід розцінювати як застосування ще одного з механізмів впливу на громадську думку. Бюро преси підпорядковувалось безпосередньо Міністерству внутрішніх справ, а також співпрацювало з Міністерством фінансів і торгівлі та промисловості. Його основні функції полягали в тому, щоб контролювати політичну інформацію, повідомну хроніку, надавати необхідні дані для розповсюдження їх в пресі, займатися підготовкою журнального та газетного матеріалу. Безпосередньо до обов'язків директора входили зустрічі та бесіди з представниками преси у встановлені часи, підготовка певних роз'яснень і спростування тієї чи іншої публікації [8].

З цими завданнями І.Гурлянд справлявся чудово. Так, він інформував П.Столипіна: "Для доповіді Вашому Високопревосходительству я збираю усі вирізки російських і польських газет про статті "России" з приводу промов панів Дмовського та Новодворського" [9]. Інший приклад – І.Гурлянд доводив до відома прем'єра про свою зустріч з видавцем польської газети "Край" паном Кутиловським, який бажав з'ясувати: чи могли поляки-реалісти розраховувати на підтримку уряду в створенні "нормальних засад" для вирішення польського питання, на підтримку нових течій польського політичного руху [10].

Отже, враховуючи урядову спрямованість "России", можна констатувати, що реакція цього друкованого органу на відхилення національних курій у Державній раді була цілком закономірною та передбачуваною.

Монархічна преса висвітлювала обставини, які супроводжували обговорення верхньою палатою законопроекту про національні курії. На сторінках газети "Московские ведомости", яка залишалася флагманом консервативної преси, достатньо детально розглядались мотиви опозиції у Державній раді. Відзначалось, що, голосуючи проти законопроекту, деякі праві члени Державної ради тим самим "додержувались своїх переконань щодо непотрібності земства" [11]. Для них ця ідея вже спочатку була неприпустима, оскільки вбачалась погроза існуванню старої системи. Земство, яке пропонувалось, не влаштувало також своїм "демократизмом": безстановим характером і зниженням земельним цензом. Уведення національних курій розглядалось частиною правих, як певна поступка полякам, визнання їх відокремленості, що погрожувало руйнуванням російської державності. Були серед правих і такі, котрі взагалі байдуже ставились до питання запровадження земства, але дуже хотіли, щоб посада голови Ради міністрів належала П.Дурново, а не П.Столипіну.

Центр верхньої палати теж висунув свою опозицію, до якої входили: в першу чергу, поляки, з міркувань суто національних, по-друге – російські лендлорди, великі землевласники, налякані зменшенням цензу. Третю групу складали урядові політики, які врахували, що із шести західних губерній до складу Ради входило відповідно шість поляків, котрі приєднувались до центру, а за умов існування земства, вони могли бути замінені росіянами, які, скоріш за все, виявились би правими. Центр, у такий спосіб, втратить голоси, а права група їх отримає. Що до лівої групи Державної ради, то за словами газети, тут єдність була повною та цілковито опозиційною: "Оскільки мова йшла про російські національні інтереси, то двох думок не могло існувати – закон слід було повністю провалити" [12]. "Московские ведомости" відзначали, що противниками законопроекту були також члени Державної ради з числа кадетів і октябристів, але, тим не менш, традиційною причиною кризи 1911 р. вважається інтрига саме правих членів верхньої палати проти П.Столипіна.

Щоденна газета "Русское знамя", орган "Союзу російського народу", своє спрямування визначила гаслом: "За віру православну, Царя Самодержавного та Росію для росіян". Здавалось, що захист цих ідеалів мав би об'єднувати П.Столипіна та крайне правих, але до початку ХХ ст. семантика пресовутої тріади була достатньо розтяжною, і "під цими словами розуміли різне" [13]. П.Столипін – прихильник тези про відсутність нездоланих протиріч між ліберальним ідеалом і старим порядком. Він вважав, що "правовий лад" можна поєднати з самодержавством і на питання про те, "що в Росії: монархія чи конституція", прем'єр-міністр відповідав: "Звісно, у нас – монархія, і дуже сильна, але з народним представництвом" [14]. Своє основне завдання П.Столипін вбачав в тому, щоб "підтримати монархію в умовах розвитку народного представництва" [15]. Отже, прем'єр-міністра та чорносотенців об'єднував спільний ворог – революція, але розділяли абсолютно різні стратегічні цілі, тому, після 1907 р. розпочався "поступовий занепад" крайне правих партій. Так, після смерті 14 грудня 1908 р. редактора-видавця "Московских ведомостей", прем'єр, намагаючись залучитись підтримкою такого авторитетного у консервативному середовищі друкованого органу, відхилив усіх правих кандидатів на посаду редактора, прямо заявивши: "Ось лише тільки Тихомирова можна б... Мені подобається його особистість і перо" [16]. П.Столипін відверто заявляв, що "не мав намірів підтримувати правих" [17]. Можна стверджувати, що уряд "лише терпів чорносотенців, пам'ятаючи про їх діяльність під час революції" [18]. М.Марков відзначав, що тільки "зовні до нас ставились добре та навіть надавали субсидії, а по суті нас знищували" [19]. Засновник і голова "Союзу російського народу" О.Дубровін "ненавидів" П.Столипіна [20].

"Русское знамя" навіть не приховувало свого ворожого ставлення до прем'єр-міністра та його національної політики. 11 березня 1911 р. газета написала, що вона "довго і відкрито боролася з "всесильним" прем'єром, а тому могла бути справедливою до міністра, який залишив свою посаду" [21]. Далі відмічалось: "Столипін був людиною посередніх здібностей, і саме цим пояснюються всі його помилки в управлінні" [22]. Окрім західного земства, "Русское знамя" не могло вибачити прем'єру, що він "неодноразово висловлював свою теплу симпатію жидам, наповнив нею циркуляр, який дозволив порушувати закон про смугу осілості, залишив у столицях й інших містах цих паразитів, котрі не мали права проживання". Висновок газети виявлявся категоричним: "Росія і без Столипіна буде жити", тим більше, що "кого б воля й милість царська не призначила б на міністерську посаду, він однаково буде лише слугою царським і не більше. П.А.Столипін, як видно, забув що основну премудрість" [23]. Слід зауважити, що висловлювання про те, що "прем'єр затуляв собою імператора" [24], що "замість Самодержавного Государя Імператора буде самодержавний міністр" [25] особливо дошкуляли Миколі II.

Газета "Гроза" 11 березня 1911 р. писала: "Люди честі дякують групі правих членів Державної Ради й серед них перших П.М.Дурново та В.Ф.Трепова за те, що вони допомогли, нарешті, Росії позбутися прем'єра, який спонукав її на загибель і достатньо вже розорив" [26]. "Гроза" переконувала читачів, що російський уряд повинен був прагнути вищої мети – об'єднання поляків і росіян, а національні курії П.Столипіна переслідували мету антидержавну – "назавжди захистити поляків від поглинання їх російським народом" [27]. Тому, за словами газети, слід було радіти провалу в Державній раді національних курій. На одній з публікацій від 11 березня 1911 р. П.Столипін зробив позначку олівцем: "Ця підленька "Гроза", підголоски "Русского знамени" [28].

Монархічна газета "Колокол" констатувала: "Західний край отримає не земство, а польське панування" [29]. "Земщина", висловлюючи думку крайне правої фракції Державної думи, писала, що можна було б погодитись з твердженням про непотрібність земства у Західному краї, але не можна змиритися, що земство "буде польським, а не російським" [30]. Крайне праві взагалі остерігались "посилення польського елемента в суспільному та державному житті". І хоча стверджували, що "Західний край, ані за своїм історичним минулим, ані за етнографічним складом населення (поляків не більше 10%) в жодному разі польським бути не може" [31], але акцентували увагу на тому, що поляки все ж таки "посилюють розбрат в середовищі російських громадян", "сприяючи білоруському, а особливо, українському сепаратизмові" [32].

Політика П.Столипіна в польському питанні не схвалювалась крайне правими. Вони в цілому негативно ставились до спроб реформування земства і місцевого самоуправління, називаючи такі перетворення "несвоєчасними та шкідливими", оголошуючи їх "лівішими за кадетські проекти" [33]. А головне – крайне праві кола не могли пробачити прем'єр-міністру його "конституційності", прагнення до встановлення "правового порядку".

Кореспонденти консервативної за своїм спрямуванням газети "Новое время" критикували крайне праву пресу, що та "достатньо однобічно висвітлювала події, пов'язані з голосуванням" [34]. Газета відмічала, що в цілому в ньому брало участь 160 осіб, проти виявилось 98, за – 62. За законопроект голосували: правих приблизно 40 осіб, увесь правий центр і 5 осіб з основної групи центра. Проти – ліва академічна група, поляки, основний центр, за виключенням 5 голосів, і частини правої групи – 28 членів. Тобто, вирішальне значення відіграла та група правих, яка звалась "елементом, найбільш

консервативним, найбільш непохитним", а тому саме на цю групу слід було покласти відповідальність за провал законопроекту, оскільки, якщо б її представники голосували за, то законопроект був би схвалений більшістю голосів [35]. "Новое время" висловлювало дивування з приводу незвичного союзу "непохитних" із графом С.Вітте; констатувало, що більшість кабінету П.Столипіна були солідарні з ним у національному питанні, а тому відставка прем'єра поставила б у скрутне становище міністрів О.Кривошеїна, С.Рухлова, С.Тимашева, Л.Кассо, С.Сазонова. "Новое время" в цілому співчувало можливій відставці Столипіна, але втішалося тим, що Петро Аркадійович "мав відчувати вище моральне задоволення, оскільки він залишав свою посаду, маючи ореол людини, котра постраждала за національну ідею" [36].

Лише провідний публіцист Всеросійського національного союзу М.Меншиков був категоричним і, навіть припускаючи, що інтрига проти прем'єра мала місце, здивовано констатував: "Невже перед першою зустрічною інтригою здаватись? <...> В інтересах міністерства П.А.Столипін можливо вчинив благородно, коли пішов у відставку, проте стосовно Вітчизни він вчинив невеликодушну" [37]. М.Меншиков відзначав, що проти національної політики П.Столипіна виступали євреї, оскільки не була скасована смуга осілості, і вважав не випадковим збігом обставин той факт, що "незадовго до обговорення у Державній думі законопроекту про скасування смуги осілості головою російського уряду мав стати покровитель єврейства В.Коковцов" [38].

Близька за своїм спрямуванням до суворинської газети, газета "Свет" відмічала, що "відхилення земства негативно позначилось на Західному краї, а також і на Державній раді, оскільки викликало серйозний розкол у правій групі з національного питання" [39]. "Свет" вбачав у цій відмові від земства "перемогу політиканства над здоровим і розумним національним почуттям" [40]. Газета відстоювала думку про необхідність земства, і земства саме такого, яке б задовольняло російські інтереси. Реакція цього періодичного видання на міністерську кризу була висловлена досить чітко: "Ми не бачимо серйозних приводів до відставки, ми вважаємо й міністерську кризу при тих внутрішніх і зовнішніх умовах, як вони зараз створилися в Росії і для Росії, несвоєчасною, недоцільною й, стало бути, небажаною" [41]. Щодо оцінки діяльності прем'єра, то газета писала: "П.А.Столипін був у наших очах самовідданим, переконаним і талановитим борцем за російську національну ідею", а публіцист Г.Муратов відзначав: "Навіть вороги визнають, що Столипін людина рідкісної чесності, непохитної волі та великого таланту" [42].

"Санкт-Петербургские ведомости" відстоювали ідею конституційної монархії та Маніфесту 17 жовтня. Один з авторів газети, дехто Рославлев, у статті під назвою "Думки" писав, що не належав до числа прихильників екс-прем'єра, оскільки у П.Столипіна не було ані державного розуму, ані далекоглядності, не говорячи вже про досвід. Проте Рославлев визнавав за ним рішучість, сміливість, красу "жесту", і вважав, що в момент отримання влади такі якості були для П.Столипіна навіть більш необхідними, ніж розум і досвід, і саме вони допомогли прем'єрові досягти успіху та завоювати симпатії. Обмовившись, що "бити по лежачому не хочеться", автор усе ж таки відмітив: діяльність прем'єра та його національна політика була "недержавною, поверховою, незв'язною". "Столипін, безумовно, талановитий, але талант у нього не державної людини, а скоріше – оратора, історика, компіляра" [43].

Центральний орган "Союзу 17 жовтня" газета "Голос Москвы" 8 березня 1911 р. також написала, що загальна політика П.Столипіна не завжди була такою, якою її б хотіли бачити ліберальні суспільні кола, й іноді, змінюючись в інстанціях, доходила до місць вже в зовсім спотвореному вигляді. Однак газета запевняла, що замінити П.Столипіна на посаді буде важко та й відставка такого видатного державного діяча, без усякого сумніву, мала б викликати глибокий жаль у широких громадських колах, які "здатні оцінити значення політичного моменту без партійної упередженості, з точки зору державних і суспільних інтересів" [44].

10 березня "Голос Москвы" друкував подробиці подій, які передували міністерській кризі, й повідомляв, що вже зранку, напередодні голосування в Раді, наближені до прем'єр-міністра особи помічали в нього ознаки сильного хвилювання. Усупереч установлених традицій, П.Столипін поїхав до Маріїнського палацу, відмовившись від приготовленого сніданку. У павільйоні міністрів прем'єр зустрів В.Коковцова, із яким увійшов до ложі, і саме В.Коковцов першим помітив недобре у настрої присутніх у залі. Проте на застереження міністра фінансів, що криється щось недобре, П.Столипін відповів: "За одну ніч нічого не могло трапитись, і я маю точні відомості – куріальна система Державною радою буде схвалена". Висновок газети виявився наступним: незважаючи на передчуття, П.Столипін мав упевненість у перемозі, ані він, ані міністр фінансів В.Коковцов не знали про події, які відбулись у ніч перед

голосуванням. Вони не знали про поїздку В.Трепова у Царське Село і про таємне нічне засідання правої групи Державної ради [45].

Відзначимо, саме відомості про те, що Микола II зустрічався напередодні обговорення законопроекту з головою верхньої палати М.Акімовим і лідером правих В.Треповим, стало приводом для затвердження в історіографії думки про цілковиту підтримку імператором правих, про його бажання "нашкодити Столипіну". Однак Микола II дав зрозуміти сановникам, що "надає надзвичайного значення проходженню законопроекту" про західне земство [46], хоча це й не заважало В.Трепову та його прибічникам піти на тактичне зближення з лівими. У Державній раді з приводу організації провалу законопроекту спостерігалось "товариське спілкування багатьох правих з членами опозиції" [47]. Власне на це вказував також і І.Гурлянд, який писав: "Голосування Державної ради встановило, що частина правої її групи вирішила використати величезної ваги державний принцип у якості тактичного прийому. Це голосування надихнуло весь лівий табір і ми присутні зараз при дивовижно сумній картині зовсім протиприродного союзу "кадетствующих" політиканів з людьми, котрі, як ми це завжди визнавали, мають право вказувати на своє державне минуле" [48]. Отже, події березня 1911 р. слід розцінювати як антистоліпінську акцію, але не правих, а лівих, яких підтримали деякі праві. Метою опозиції було обмеження царської влади в управлінні. Тому, праві сановники, які діяли разом з опозиціонерами, уособлювали для П.Столипіна напрямок, що "свідомо або несвідомо схилився до парламентаризму та зменшенню прав монарха" [49]. Така поведінка правих, які діяли разом з лівими, викликала "різку реакцію" Миколи II [50]. Великий князь Микола Михайлович у листі до П.Столипіна відзначав: "Підлість і злість прийомів окремих осіб сягнула крайніх меж нахабства та непристойності. Здається, нарешті, і Верховна влада звернула увагу на таку тактику" [51].

11 березня газета "Голос Москвы" написала, що відставка прем'єр-міністра була б величезною втратою для всієї Росії, оскільки він вартий десяти членів Державної Ради, котрих із легкістю можна було б замінити кращими людьми, в той час, як Столипіна замінити немає ким [52].

"Утро России", газета, видання якої було припинене 1907 р. через переслідування влади та конкуренцію з "Голосом Москвы", відновилась у 1909 р. і стала рупором частини крупної московської буржуазії. Газета, котра завдяки своїй опозиційній спрямованості користувалась значною популярністю у широкого кола читачів, вбачала причину падіння П.Столипіна у закулісній діяльності придворної камарильї, Об'єднаного дворянства та впливових кіл, роздратованих сенаторськими ревізіями. Даючи оцінку особистості та діяльності прем'єра, газета відмічала, що він "був людиною сильної волі, проте необхідна творчість, а саме цієї творчості Столипіну не вистачало" [53].

Однією з найстаріших і найкрупніших у Росії залишалась суспільно-політична газета "Русские ведомости". Вона була органом ліберальної інтелігенції, послідовно відстоювала необхідність реформ, політичних свобод, мала значний вплив на громадську думку [54]. "Русские ведомости" висловили своє ставлення до міністерської кризи: "У нас немає підстав вітати осіб, наступників Столипіна, але ще менше підстав жалкувати про його відставку" [55]. Газета зазначала, що прем'єр "намагався зміцнити своє положення на ґрунті націоналізму", але всі законодавчі ініціативи міністерства, і в тому числі закон про західне земство, мали суто імпульсивний характер. До того ж, відверто висунутий з метою змінити склад Державної Ради, закон про земство протягом всієї стадії його підготовки також мав на собі печать безпринципності, а отже, був сповнений протиріч. "У певних колах Столипін мав репутацію "ліберала", – зазначала газета, – він докладав чимало зусиль, щоб засвідчити свою правизну" [56].

Політичну еволюцію поглядів прем'єра відмічало ще і "Русское слово", яке констатувало, що за час свого перебування при владі П.Столипін "пережив переміщення зліва направо", і "печальні наслідки такої еволюції не підлягали ніякому сумніву" [57]. "Але в колі впливових ретроградів, – писала газета, – його продовжували вважати вкрай невідповідним і неугодним. Він не робив усього того, на чому наполягали впливові консерватори та чого вони вимагали, тому останні давно "підготовлювали" відставку Столипіна, і, звичайно, від усієї душі раділи міністерській кризі. Вони сподівалися на призначення своєї людини, котра робила б усе, що від неї вимагатиметься" [58].

Орган конституційно-демократичної партії газета "Речь" була виданням, яке належало до числа добре обізнаних: вона мала розгалужений кореспондентський апарат, як у Росії, так і за її межами. З приводу міністерської кризи газета писала, що вже з вечора 7 березня в бюрократичних колах відставка Столипіна вважалась настільки беззаперечною, що всі розмови та чутки вже мали характер підведення підсумків, проте ніхто не висловлював ніякого жалю, оскільки "вочевидь, Петро Аркадійович просто набрид" [59]. Хоча сама "Речь" відмічала: "Панові Столипіну не можна відмовити в міністерських

якостях, які їй сприяли тому, що він свою роль зіграв найбільш яскраво. З першої появи у Державній Думі він справив враження цільної й відвертої натури" [60]. Газета повідомляла, що міністерська криза надзвичайно засмутила націоналістів, а відношення октябристів до "падіння" Петра Аркадійовича виявилось набагато складнішим: "деякі з них були сильно задоволені кризою". У цілому "Речь" висловлювала своє переконання, що на П.Столипіна завжди впливало "Об'єднане дворянство" та вимагало виконання його програми.

Подібні висновки пізніше повторив В.Ленін, котрий також характеризував П.Столипіна, як "уповноваженого чи прикажчика" цієї організації [61]. Причина таких оцінок, на наш погляд, була зрозумілою: опозиційні партії на той час боялись будь-яких починань уряду, котрі могли сприяти вирішенню національного питання. Це було саме те питання, яке за умов самодержавного ладу мало взагалі залишатись без розгляду, і тим самим надавати можливість опозиційним елементам підтримувати у більшості населення вороже ставлення до уряду.

Подібні до "Речи" висновки містила газета "Современное слово". Вона писала, що націоналізм, як догма, зайняв перший план, посівши місце рядом з аграрною реформою, а потім, навіть, відтиснув останню та сконцентрував на собі виключно увагу прем'єра. "Прапор націоналізму, на вигляд пишний, був розшитий сусальним золотом, – відмічала газета, – не випадковою є обставина, що об національні курії спіткнувся політик, який замість державної ідеї висунув ідею громадян першого, другого, третього розряду, котрий ішов назустріч вождям "Об'єданого дворянства" [62]. "Современное слово" відмічало, що, так би мовити, психологічна причина всіх пліток про відставку прем'єра П.Столипіна полягала саме в тому, що не лише в суспільстві, але й у сферах дійшли висновку: "У ньому так само мало індивідуальності державної людини, як і в тих численних бюрократах, котрі, не піклуючись про програму, вели корабель російської державності" [63].

"Газета для всех" у ті березневі дні писала, що навіть "новомодна національна ідея", палким прихильником якої оголосив себе прем'єр, не врятувала його від краху, і П.А.Столипін залишив свою посаду не як державний діяч, а як чиновник, що став жертвою закулісних впливів. "І він не може бачити на власні очі всезагальну радість. Жодну людину, чесну й чутливу, не засмутило його падіння, – висловлювала впевненість газета. – Ніхто за ним не пожалкує!" [64] Однак у подальших публікаціях уже почала відчуватись певна стурбованість тим, що становище прем'єра, якщо він залишиться на посаді, після міністерської кризи сильно зміцниться, він вийде переможцем, а у переможців "часто порушується рівновага", і енергія "сильної влади" може стати ще більше руйнівною [65].

"Петербургская газета" була переповнена чутками про відставку статс-секретаря П.Столипіна, про роль у відхиленні законопроектів В.Трепова, про В.Коковцова, який "був консервативніший за Столипіна, але мав більш спокійний, не агресивний характер" [66]. І лише "Петербургский листок" справедливо відмічав, що "антагонізм між головою кабінету та верхньою палатою існував давно, і якщо Столипін не пав раніше, то це можна пояснити його вмінням працювати, і знаходити вихід у найскрутніших ситуаціях" [67]. "Петербургский листок" закликав пам'ятати, що пройшло замало часу, щоб неупереджено судити про діяльність прем'єра, та і в цілому, "такий суд – справа нащадків, які з часом скажуть своє вагоме слово, засновуючись при цьому не на чутках і плітках, а на строго перевірених даних". Але сама газета не утрималась від оцінок: "Столипін зробив величезну роботу. Кар'єра його здається чим-то феєричним, що безпосередньо є свідченням виключного таланту" [68]. Дехто Сатурн в одній з публікацій вказував і на похвальні особові якості прем'єра – м'якість, коректність у спілкуванні, а також відмічав, що П.Столипін, без усякого сумніву, був адміністратором надзвичайно обдарованим [69].

Закордонна преса теж відгукнулася на події у Росії. "Биржевые ведомости" повідомляли, що велику зацікавленість ними проявляли Англія, Франція, і пояснювали це тим, що до П.Столипіна існувало добре ставлення за кордоном, особливо в Англії, де його вважали одним із творців англо-російського зближення. Тому, англійські політичні кола шкодували з приводу відставки прем'єра [70]. Про симпатії англійців до Петра Аркадійовича писала ще і "Газета копейка" [71].

"Новая столичная газета" звертала увагу на публікації німецької періодичної преси, які повідомляли, що за п'ять років Столипін не провів жодної значної реформи, а тому, відгуки газет, як консервативного, так і ліберального напрямку, були однаково несхвальними до міністра, який мав залишити свою посаду [72]. Віденські газети також констатували, що обрусіння польського краю було одним із тих заходів, який похитнув положення прем'єра [73].

Отже, оцінки подій початку березня 1911 р., зроблені на сторінках періодичної преси, відрізнялись полярністю та категоричністю, що певною мірою можна пояснити різною суспільно-політичною спрямованістю самих видань. Проте зрозуміло, у той період часу лише деякі політичні та громадські кола цілковито підтримували П.Столипіна, схвально ставились до його національної політики. Для небагатьох – Столипін-"націоналіст" дорівнювало Столипіну-"патріоту", інші вкладали в це визначення суто негативний зміст. На нашу думку, "націоналізм" прем'єра мав подвійний прояв: несвідомий і свідомий. Так, з одного боку, у П.Столипіна було природжене почуття любові до свого народу, країни. З іншого боку – він прагнув створення "Великої Росії", і при цьому чудово розумів, що "принижена народність не може дати великої державності, здатної перемагати". Перший міністр не прагнув до династичного панування російського народу над іншими, але й не міг допустити його пригноблення на підставі будь-яких переваг.

Своє політичне кредо П.Столипін визначив наступним чином: "Я не прихильник одного лише народоправства. Скажу більше – я переконаний монархіст... Мій ідеал – представницька монархія" [74]. Прем'єр-міністр насправді щиро вірив, що саме національна ідея могла стати опорою для молодого російського народного представництва. Однак прихильність П.Столипіна дуалістичній системі зробила його противниками крайнє правих, не дозволила порозумітись з кадетами, а також призвела до розбіжностей з О.Гучковим, оскільки у питанні про народовладдя октябристи були близьким до кадетської партії. П.Столипін, захищаючи у Думі трьохденний розпуск палат для проведення закону про західне земство у думській редакції, відверто говорив, що "14 березня трапилось дещо, що не порушило, а укріпило права молодого російського представництва" [75]. Проте октябристи його не зрозуміли: розпуск палат, застосування 87 статті вони розцінили, як пряме порушення П.Столипіним законності.

Єдиною політичною силою, яка цілковито підтримала прем'єра, був Всеросійський національний союз. З самого початку П.Столипіна та російських націоналістів об'єднувала та дозволила порозумітись при вирішенні багатьох важливих питань їх прихильність до самодержавно-представницької форми правління, хоча, безумовно, слід врахувати й той факт, що завдяки земству в західних губерніях націоналісти сподівались отримати під свій контроль органи місцевого самоуправління.

Джерела та література

1. Дневник А.А.Бобринского (1910-1911) // Красный архив. – 1928. – Т. 26. – С. 10.
2. Див., напр.: Аврех А.Я. Царизм и третьеиюньская система. – М., 1966; Його ж. Столыпин и третья Дума. – М., 1968; Черменский Е.Д. История СССР. Период империализма. – М., 1959; Його ж. IV Государственная дума и свержение царизма в России. Подібне твердження зустрічається також у роботах пострадянського періоду. Див., напр.: Власть и оппозиция. Российский политический процесс XX столетия. – М., 1995; Медведев Р.А. Русский вопрос по Солженицыну // Отечественная история. – 2002. – № 4.
3. РДІА. – Ф. 1662. – Оп. 1. – Спр. 122. – Арк. 1.
4. Там само. – Арк. 3-4.
5. РДІА. – Ф. 1662. – Оп. 1. – Спр. 85.
6. ДА РФ. – Ф. 5971. – Оп. 1. – Спр. 109.
7. РДІА. – Ф. 1662. – Оп. 1. – Спр. 126. – Арк. 1-3.
8. Там само.
9. РДІА. – Ф. 1662. – Оп. 1. – Спр. 78.
10. РДІА. – Ф. 1662. – Оп. 1. – Спр. 85. – Арк. 2.
11. РДІА. – Ф. 1662. – Оп. 1. – Спр. 122. – Арк. 282-283.
12. Там само. – Арк. 283.
13. Журнал заседаний 28 марта 1907 г. Третьего съезда уполномоченных дворянских обществ // Объединённое дворянство: Съезды уполномоченных губернских дворянских обществ: 1906 – 1916: В 3 т. – М.: РОССПЭН, 2001. – Т. 1. – 1906-1908 гг. – С. 338.
14. РДІА. – Ф. 1620. – Оп. 1. – Справа 524. – Арк. 28.
15. Там само.
16. Тихомиров Л. Из дневника // Красный архив. – 1936. – № 1 (74). – С. 120.
17. Там само.
18. Правые партии: Документы и материалы. 1905 – 1917 гг.: В 2 т. / Под. ред. Ю.И.Кирьянова. – М.: РОССПЭН, 1998. – Т. 1. – С. 20.
19. Падение царского режима. Стенографические отчёты допросов и показаний, данных в 1917 г. в Чрезвычайной следственной комиссии временного правительства: В 7 т. / Ред. П.Е.Щеголев. – Л.: Гос. изд-во, 1926. – Т. 4. – С. 194.
20. Бородин А.П. Реформы во имя России. – М.: Вече, 2004. – С. 134.
21. РДІА. – Ф. 1662. – Оп. 1. – Спр. 122. – Арк. 80.
22. Там само.
23. Там само.
24. Из воспоминаний А.И.Гучкова // Новый журнал. – Нью-Йорк, 1985. – Кн. 161. – С. 189.

25. Труды V съезда уполномоченных дворянских обществ 32 губерний. – СПб., 1909. – С. 148.
26. РДІА. – Ф. 1662. – Оп. 1. – Спр. 122. – Арк. 86.
27. Там само. – Арк. 87.
28. Там само. – Арк. 86.
29. Там само. – Арк. 88.
30. Там само. – Арк. 61.
31. Правые партии: Документы и материалы. 1905 – 1917 гг.: В 2 т. / Под. ред. Ю.И.Кирьянова. – М.: РОССПЭН, 1998. – Т. 2. – С. 52-53.
32. Омелянчук И.В. Украинский и польский вопросы в контексте этнополитической составляющей идеологии консервативно-монархических партий России начала XX века // Славяноведение. – № 5. – С. 22.
33. Бородин А.П. Реформы во имя России... – С.132.
34. РДІА. – Ф. 1662. – Оп. 1. – Спр. 122. – Арк. 12.
35. Там само.
36. Там само. – Арк. 16.
37. Там само. – Арк. 34.
38. Там само.
39. Там само. – Арк. 44.
40. Там само. – Арк. 46.
41. Там само. – Арк. 59.
42. Там само. – Арк. 49.
43. Там само. – Арк. 181.
44. Там само. – Арк. 285.
45. Там само. – Арк. 288.
46. Савич Н.В. Воспоминания. – СПб.-Дюссельдорф, 1993.
47. Ковалевский М.М. Воспоминания // История СССР. – 1969. – № 5. – С. 86.
48. РДІА. – Ф. 1629. – Оп. 1. – Справа 47. – Арк. 2.
49. Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия...: Полное собрание речей в Государственной думе и Государственном совете. 1906 – 1911 гг. – М., 1991. – С. 347.
50. Савич Н.В. Воспоминания... – С. 68.
51. П.А.Столыпин: Переписка. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – С. 408-409.
52. РДІА. – Ф. 1662. – Оп. 1. – Спр. 122. – Арк. 290.
53. Там само. – Арк. 342.
54. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. – М.: РОССПЭН, 1996. – С. 531.
55. РДІА. – Ф. 1662. – Оп. 1. – Спр. 122. – Арк. 322.
56. Там само.
57. Там само. – Арк. 331.
58. Там само.
59. Там само. – Арк. 107.
60. Там само. – Арк. 112.
61. Ленин В.И. Политика правительства // Полное собрание сочинений. – Т. 13.– С. 383-387; Ленин В.И. Столыпин и революция // Полное собрание сочинений. – Т. 20. – С. 324-333.
62. РДІА. – Ф. 1662. – Оп. 1. – Спр. 122. – Арк. 140.
63. Там само. – Арк. 145.
64. Там само. – Арк. 220.
65. Там само. – Арк. 210.
66. Там само. – Арк. 245.
67. Там само. – Арк. 231.
68. Там само.
69. Там само. Арк. 232.
70. Там само. – Арк. 172.
71. Там само. – Арк. 205.
72. Там само. – Арк. 196.
73. Там само.
74. Шубинский Н.П. Памяти П.Столыпина. Речь, произнесённая 5 сентября 1913 г. в ЦК "Союза 17 октября" в Москве // Правда Столыпина: Альманах I / Сост. Г.П.Сидоровнин. – Саратов: Культурный центр им. П.А.Столыпина, Поволжская академия государственной службы им. П.А.Столыпина, 1999. – С. 96.
75. Столыпин П.А. Нам нужна Великая Россия... – С. 364.

Olena Striluyk

RUSSIAN PERIODICALS ABOUT P.A.STOLYPIN'S "POLITICS OF NATIONALISM"

The article analyses the assessments of Stolypin's national politics made on the pages of the leading periodicals at the beginning of March 1911. The particular attention is paid to the political forces which were for the prime minister during so called crisis of Ministry.

Key words: P.A.Stolypin, nationalism, crisis of Ministry, west zemstvo, Russian periodicals.

Надійшла до редакції 10.03.2008 р.